

Tilburg University

Afscheid van een 'barbaars gruwelsysteem'?

Broers, Erik-Jan

Published in:
Strafblad

Publication date:
2015

Document Version
Peer reviewed version

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Broers, E.-J. (2015). Afscheid van een 'barbaars gruwelsysteem'? Cesare Beccaria en het strafrecht van zijn tijd. *Strafblad*, 13(1567-2581), 138-144. [2].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

AFSCHEID VAN EEN “BARBAARS GRUWELSYSTEEM”?

CESARE BECCARIA EN HET STRAFRECHT VAN ZIJN TIJD

E.J.M.F.C. Broers

1. Inleiding

Wie een lijst wil opstellen van weldoeners van de mensheid, in de meest authentieke betekenis van dit woord, moet Cesare Beccaria helemaal bovenaan die lijst stellen, aldus Etienne Vermeersch in zijn voorwoord bij *250 jaar Over misdaad en straffen*, het boek dat in 2014 verscheen ter gelegenheid van het 250-jarig jubileum van Beccaria's traktaat *Dei delitti e delle pene* uit 1764. Nu deze Italiaanse strafrechtsjurist echter uit het collectieve geheugen van de mensheid is gewist, is hem een onduldbaar onrecht aangedaan, zo wordt vervolgd; het is immers Beccaria geweest die een substantiële verandering heeft gebracht in het barbaarse gruwelsysteem dat het strafrecht in Europa in de achttiende eeuw was.¹ Het opnieuw uitgeven van een Nederlandse vertaling van zijn verhandeling “over misdaden en straffen”,² voorzien van enkele inleidende hoofdstukken van de hand van Dirk Verhofstadt, moge er dan ook toe dienen Cesare Beccaria de plaats in de rij der grote denkers te geven die hem toekomt.

Voor de meeste juristen zal Cesare Bonesana, markies de Beccaria (1738-1794) toch geen volledig onbekende zijn, zeker niet als zij zich tijdens hun studie hebben ingelaten met de geschiedenis van het strafrecht en de strafrechtspleging. Met zijn traktaat *Dei delitti e delle pene* zou Beccaria de grondlegger worden van de zogenoemde Klassieke Richting in het strafrecht, een richting die streefde naar een strafrecht dat beantwoordde aan de menselijke ratio, dat derhalve redelijk was, omdat het was ontdaan van alle misstanden die het tot dan toe hadden gekenmerkt. Het is zeker zo dat Beccaria kan worden aangemerkt als één van de belangrijkste wegbereiders van het hedendaagse strafrecht. Veel van zijn ideeën en hervormingsvoorstellen hebben reeds lang hun beslag gekregen in de strafbepalingen en strafstelsels van Nederland en de ons omringende landen. Toch kan men zich de vraag stellen of het Europese strafrecht in de dagen van Beccaria werkelijk het “barbaarse gruwelsysteem” is geweest dat het in de ogen van Vermeersch – en met hem veel anderen – was.

De voorstelling die velen van het oude strafrecht hebben, is dat het werd gekenmerkt door grote wreedheid bij de rechtspleging, door dood- en lijfstraffen, martelbanken, rechterlijke willekeur en rechtsonzekerheid voor de justitiabelen. In de nu volgende paragrafen zal blijken dat dit beeld toch in sterke mate dient te worden genuanceerd. Eerst dan kan men de

¹ D. Verhofstadt, *250 jaar Over misdaden en straffen. Cesare Beccaria*, met een voorwoord van E. Vermeersch, Antwerpen/Amsterdam: Houtekiet 2014, p. 7-8.

² De vertaling van Beccaria's traktaat is verzorgd door J.M. Michiels en reeds eerder uitgegeven onder de titel *Cesare Beccaria. Over misdaden en straffen*, 2^e druk, Deventer: Kluwer 1982.

werkelijke betekenis van Beccaria voor de evolutie van het Europese strafrecht nagaan. In deze bijdrage wil ik daartoe eerst stilstaan bij enkele van de gedachten die Beccaria ontvouwd in zijn *Dei delitti e delle pene* en bij een aantal voorstellen die hij daarin deed om het strafrecht van zijn tijd te hervormen. Vervolgens zal ik – heel in het kort – de penitentiaire hervormingen aanstippen die in de negentiende eeuw werden doorgevoerd in het strafrecht van West-Europa. Aan de hand van resultaten verkregen uit onderzoek naar de strafrechtspraktijk in de zeventiende en achttiende eeuw wil ik ten slotte nagaan wat de werkelijke impact van Beccaria's hervormingsvoorstellen op de strafrechtspleging is geweest.

2. Naar een rationeel strafrecht

De periode waarin Beccaria zijn verhandeling over misdaden en straffen het licht deed zien, de tweede helft van de achttiende eeuw, geldt wel als hoogtepunt van de Verlichting en van het rationele denken. De Verlichting was eerst en vooral een liberale stroming. De individuele vrijheid van de ingezetenen van een samenleving stond bij verlichte denkers als Charles de Montesquieu en Jean-Jacques Rousseau hoog in het vaandel. Om deze vrijheid optimaal te kunnen beschermen tegen onwenselijk geachte inbreuken door de overheid, diende er wetten te zijn waarin de bevoegdheden van de overheidsinstanties duidelijk waren omschreven. Het overheidsoptreden zou door deze wettelijke bepalingen worden begrensd en inzichtelijk en voorspelbaar worden gemaakt.

Het was Cesare Beccaria die deze ideeën nader uitwerkte voor dat onderdeel van het recht dat het meest ingrijpend voor de ingezetenen was, namelijk het strafrecht. Wilde dit strafrecht beantwoorden aan de menselijke ratio, en dus rationeel zijn, dan moest het allereerst voor iedereen duidelijk zijn waar hij aan toe was. Om deze transparantie te bereiken moest het strafrecht worden gecodificeerd en moest de strafrechtelijke overheid aan dit geschreven recht worden gebonden door middel van een legaliteitsbeginsel. Op deze manier werd tevens bereikt dat de strafrechtspleging voor eenieder gelijk was, omdat de rechterlijke vrijheid aan banden werd gelegd en klassenjustitie werd voorkomen.³

Voor het creëren van een rationeel strafrecht was echter meer nodig dan het opstellen van wettelijke strafbepalingen. Het rationele strafrecht dat Beccaria voor ogen stond diende zo min mogelijk wreedheden te bevatten, aangezien wreedheden in strijd waren met de menselijke natuur. Zo achtte hij de tortuur een ontoelaatbaar middel om een verdachte tot een bekentenis te brengen.⁴ Verder was hij van mening dat een strafstelsel zo min mogelijk lichaamsstraffen moest bevatten, zeker als zulke straffen niet ongedaan konden worden gemaakt, zoals de doodstraf.⁵

³ Beccaria, Over misdaden en straffen, editie Verhofstadt/Michiels, p. 139, 141, 146-147.

⁴ Beccaria, a.w., p. 163 v.

⁵ Beccaria, a.w., p. 179 v., 183 v.

Het was echter niet louter humaniteit die Beccaria bij de door hem voorgestelde hervorming van het strafstelsel voor ogen stond. Evenals zijn grote voorbeeld Montesquieu constateerde Beccaria dat harde straffen onvoldoende afschrikkende werking hadden. Misdrijven niet werden voorkomen door de hardheid van de straffen waarmee ze waren bedreigd, maar door de zekerheid dat er gestraft zou worden.⁶ Beter dan met dood- en lijfstraf konden inbreuken op de rechtsorde worden strafbaar gesteld met gevangenisstraf. Vrijheidsbenemende straf was in de ogen van een verlicht criminalist als Beccaria de straf bij uitstek, omdat daardoor aan wetsovertreders datgene werd ontnomen wat hun het meest kostbaar was, namelijk hun vrijheid. Een dergelijke straf zou ingezetenen die geneigd waren het criminele pad op te gaan, rationele mensen als zij waren, zeker weerhouden. En degene die zich desondanks niet liet weerhouden en derhalve moest worden gestraft, kon in gevangenschap zijn gedrag overdenken. Nu ook hij een rationeel wezen was, zou hij inzien dat misdaad niet loonde omdat de prijs daarvoor te hoog was.⁷

Om het strafrecht ten slotte geheel in overeenstemming te brengen met wat de menselijke rede voorschreef, moest het ook worden ontdaan van een aantal misstanden die het tot dan toe hadden gekenmerkt. Beccaria noemt in dit verband onder meer de verbeurdverklaring van goederen, het uitloven van een beloning voor het aanbrengen van een wetsovertreder, het tweegevecht en de bestraffing van zelfmoord.⁸

3. Een nieuw gecodificeerd strafrecht

De hervormingsideeën van Cesare Beccaria verspreidden zich snel over Europa. Vertalingen van zijn traktaat over misdaden en straffen – dat het manifest van de Klassieke Richting binnen het strafrecht zou worden – verschenen in Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Zweden, Polen en de Nederlanden. Kort daarop werden er in het strafrecht van veel Europese landen de eerste hervormingen doorgevoerd. Zo verdween reeds in de jaren zeventig en tachtig van de achttiende eeuw de tortuur uit het strafrecht van een aantal landen. Voorts werden in de laatste decennia van de achttiende eeuw en de eerste decennia van de negentiende eeuw in een groot aantal landen wetboeken van strafrecht opgesteld dan wel vernieuwd.

Het was evenwel niet zo dat in al deze strafrechtscodificaties in dezelfde mate gehoor was gegeven aan Beccaria's ideaal van een gematigd strafstelsel. Waar bijvoorbeeld het *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* uit 1809 een relatief mild wetboek was, waarin strafbare feiten merendeels met gevangenisstraf waren bedreigd, daar had de Franse *Code Pénal* uit 1810 een aanmerkelijk harder karakter, nu daarin op veel delicten doodstraf of lijfstraf

⁶ Beccaria, a.w., p. 200.

⁷ E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen: Maklu 2012, p. 120.

⁸ Beccaria, a.w., p. 195, 205 v., 222-223, 232 v.

was gesteld, Het zou uiteindelijk nog tot in de tweede helft van de negentiende eeuw duren voordat de corporele straffen volledig uit het Europese strafrecht waren verdwenen en de gevangenisstraf een prominente plaats in het strafstelsel had ingenomen.⁹

In hoeverre zijn de hier aangestipte hervormingen van het strafrecht – waarover in de strafrechtswetenschap al meer of minder gedetailleerd is geschreven¹⁰ – nu het resultaat van de inspanningen van Cesare Beccaria en de overige vertegenwoordigers van de Klassieke Richting? En in hoeverre was het strafrecht dat deze verlichte denkers wilden hervormen daadwerkelijk een “barbaars gruwelsysteem”? Om dit na te gaan zal ik in de volgende paragraaf allereerst een blik werpen op de gangbare strafrechtspleging in de zeventiende en achttiende eeuw. Vervolgens zal ik speciaal aandacht besteden aan één van de door Beccaria gesignaleerde uitwassen binnen die rechtspleging, namelijk de bestraffing van zelfmoord, een verschijnsel dat voor veel moderne juristen waarschijnlijk de vermeende irrationaliteit van het oude strafrecht het beste verbeeldt.

4. Het barbaarse gruwelsysteem nader bezien

Om inzicht te krijgen in de strafrechtspleging van de zeventiende en achttiende eeuw, heb ik bij wijze van *case study* archiefonderzoek verricht naar een groot aantal strafprocessen die in dien periode zijn gevoerd voor diverse gerechten in Brabant en enkele andere gebieden in de toenmalige Nederlanden. Uit de onderzochte procesdossiers, vonnisboeken en andere archiefstukken blijkt dat het strafrecht destijds – over het geheel genomen – aanmerkelijk minder wreed en willekeurig is geweest dan gewoonlijk wordt aangenomen. Enkele voorbeelden mogen dit verduidelijken.

In 1774 stonden de schepen Jan Biertempel en zijn oudste dochter Petronella terecht voor de Raad van Brabant in Den Haag – destijds het hoogste justitiecollege voor de Generaliteitslanden Brabant en Limburg – omdat zij een incestueuze relatie onderhielden waaruit een kind was geboren. Aan Jan Biertempel werd deswege de doodstraf opgelegd, zoals werd voorgeschreven door het Goddelijke recht,¹¹ maar zijn dochter bleef deze straf bespaard. Zij werd veroordeeld tot een tuchthuisstraf van 50 jaar, en zou na het uitspelen van haar straftijd voor het leven uit Brabant worden verbannen. In het vonnis valt te lezen dat de

⁹ M. Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa*, vertaald door A. Wijffels, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2002, p. 49 v.; E.-J. Broers, ‘History of Criminology’, in: M. Herzog-Evans (red.), *Transnational Criminology Manual*, 3 delen, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2010, deel 1, p. 33-51.

¹⁰ Zie de literatuur genoemd in de vorige noot. Verder b.v. R. Rijkse, C. Kelk en M. Moerings, *Achter slot en grendel*, 3^e druk, Alphen a/d Rijn: Samson 1980, p. 18-24; W.C. van Binsbergen, *Poenaal Panorama*, Zwolle: Tjeenk Willink 1986, p. 129-131.

¹¹ Antonius Matthaeus, *De Criminibus*, boek 48, titel 3, caput 6, paragraaf 5, onder verwijzing naar Leviticus 18 en 20 en Deuteronomium 27. Editie M.L. Hewett en B.C. Stoop, 4 delen, Pretoria: University of South Africa 1987-1996, deel 2, p. 322.

raadsheren Jan Biertempel de hoofdschuldige achtte aan hetgeen was gebeurd, maar zij Petronella wel verweten dat zij te weinig weerstand had geboden aan haar vader.¹²

In dit geval werd door de leden van het Brabantse gerechtshof – om hen moverende redenen – dus afgeweken van de rechtens voorgeschreven doodstraf ten aanzien van één van beide betrokkenen. Ook in andere processen waarin incestplegers terechtstonden, werd door de Raad de strafmaat steeds afgestemd op de ernst van hetgeen was voorgevallen. Alleen in zeer ernstige gevallen van incest – bijvoorbeeld tussen naaste bloedverwanten – werd de doodstraf uitgesproken. Bestond er tussen de beide partners daarentegen slechts een verre graad van bloed- of aanverwantschap, dan werd volstaan met een verbanning voor het leven uit de jurisdictie, dikwijls na voorafgaande geseling.¹³

In het geval van Petronella Peters achtte de Raad van Brabant een langdurige tuchthuisstraf gevolgd door een levenslange verbanning een meer toepasselijke straf dan de doodstraf. Ook in andere kapitale zaken kwamen de raadsheren tot een dergelijk oordeel. In 1777 diende bijvoorbeeld Mart Martens zich in Den Haag te verantwoorden voor een vechtpartij waarbij hij één van zijn tegenstanders zodanig met een mes had verwond dat deze later daaraan was overleden. Hoewel Martens doodslag was ten laste gelegd en tegen hem de doodstraf was geëist, veroordeelde de Raad hem tot 25 jaar opsluiting in een tuchthuis, waarna hij voor de rest van zijn leven uit Brabant zou worden verbannen. Om duidelijk te maken dat hij eigenlijk door middel van het zwaard diende te worden geëxecuteerd – de standaardstraf voor doodslag – sloeg de scherprechter hem eerst met het zwaard over het hoofd. De doodstraf werd slechts symbolisch ten uitvoer gelegd omdat naar de mening van de raadsheren het slachtoffer zich ook niet onbetuigd had gelaten en hij de dader had geprovoceerd en hem had uitgedaagd.¹⁴

Was het bij delicten tegen het leven toch wel uitzonderlijk dat de dader de doodstraf bleef bespaard, bij andere delicten was het eerder uitzonderlijk dat deze kapitale straf aan hem werd opgelegd. Zo waren valsheidsdelicten – zoals valsheid in geschrifte, het plegen van meeneed, het afleggen van een valse getuigenis – wettelijk bedreigd met de doodstraf, waarbij de executie door middel van de galg moest worden voltrokken.¹⁵ Deze straf is echter niet dan in uitzonderingsgevallen aan een falsaris voltrokken. In 1730 moest bijvoorbeeld Laurens

¹² Brabants Historisch Informatie Centrum (verder BHIC), Archief Raad van Brabant (verder RvB), inventarisnr. 447, dossiernr. 274; inventarisnr. 448, vonnisnr. 10.610 en 10.611.

¹³ E-J. Broers, "Oneerbaerheden, tot groote kleynachtinghe van de publicque autoriteyt, ende verswaringe van den toorn Godts over desen Staet". De Raad van Brabant en het Egtreglement 1656", in: E-J. Broers en B. van Klink (red.), *De rechter als rechtsvormer*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 2001, p. 47-63, aldaar p. 58-61.

¹⁴ BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 447, dossiernr. 287; inventarisnr. 448, vonnisnr. 10.624.

¹⁵ Eduard van Zurck, *Codex Batavus*, 4^e druk, 2 delen, Leiden: S. en J. Luchtmans, 1757-1764, deel 1, p. 389.

Coningh – bijgenaamd “de Kreupele Procureur” – voor de Raad van Brabant verschijnen omdat hij een tweetal valse kwitanties had gemaakt en een valse obligatie had uitgegeven, waarbij hij de vereiste handtekeningen van de betrokken personen eigenhandig had gezet. Hij werd daarvoor veroordeeld tot geseling en brandmerking met de strop om de hals en verbanning voor de duur van 33 jaar, onder de bedreiging alsnog te worden opgehangen als hij voortijdig in Brabant terugkeerde.¹⁶

Laurens Coninghs was zeker niet de enige falsaris die de doodstraf ontliiep. In het merendeel van de strafzaken die wegens valsheidsdelicten zijn aangespannen, is de doodstraf niet uitgesproken. Niet alleen in Brabant maar bijvoorbeeld ook in Holland stelden de strafrechters zich namelijk op het standpunt dat, ondanks dat de doodstraf wettelijk was voorgeschreven, zij een discretionaire bevoegdheid hadden om *crimina falsi* naar goeddunken te bestraffen. Aan de hand van deze discretionaire bevoegdheid ontwikkelden zij een zekere standaardjurisprudentie in valsheidszaken. De dader diende onder de galg te worden geplaatst – ten teken dat dit de straf was waarvoor hij eigenlijk in aanmerking kwam – en te worden gegeseld en gebrandmerkt, waarna hij voor het leven uit de jurisdictie moest worden verbannen.¹⁷

Ook in geval van opzettelijke brandstichting werd de daarvoor geïndiceerde doodstraf, de vuurdood, slechts symbolisch ten uitvoer gelegd, zoals moge blijken uit de strafprocessen tegen de leden van de Bende van Engele Jantje uit de jaren 1727-1729. In de zeventiende en achttiende eeuw werd het platteland van Brabant en Holland onveilig gemaakt door rondzwervende bedelaars, die zich dikwijls in kleinere of grotere groepen hadden verenigd, die niet zelden vervielen tot crimineel gedrag. Tot deze gezelschappen, waarvan de leden zich met regelmaat schuldig maakten aan diefstal, inbraak, roof en afpersing, dit laatste veelal onder het dreigement van brandstichting, behoorde de Bende van Engele Jantje – ware naam Jan Dircks – die in de jaren '20 van de achttiende eeuw actief was. Bij één van hun criminele ondernemingen legden Jantje en een aantal leden van zijn bende een boerderij in as, omdat de boer had geweigerd hun voedsel te geven en een slaapplek voor de nacht aan te bieden. Bij deze brand kwam een jong kind om het leven. Toen de bende na het houden van klopjachten was opgerold, werden in diverse plaatsen in Brabant en Holland strafprocessen tegen de aangehouden bendeleden aangespannen.

¹⁶ BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 447, dossiernr. 194; inventarisnr. 448, vonnisnr. 10.540.

¹⁷ E.J.M.F.C. Broers, “Saecken van seer quade en dangereusen gevolge”. De berechting van valsheidsdelicten door de Staatse Raad van Brabant, *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* 2001, p. 197-106; M.S. van Oosten, ‘Arbitraire straffen in de rechtspraak van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland (18e eeuw)’, in: H. Franken e.a. (red.), *Ad personam. Opstellen aangeboden aan prof.mr. Ch.J. Enschedé ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1981, p. 199-210, aldaar p. 206-210.

Vagebonden waren in opeenvolgende wettelijke verordeningen strenge straffen in het vooruitzicht gesteld, waaronder de doodstraf. Deze straf zou reeds aan hen worden opgelegd als zij groepsgewijs rondtrokken, als zij gewapend waren of als zij zich van geweld hadden bediend. Hadden zij zich schuldig gemaakt aan brandstichting of het dreigement daartoe geuit, dan zou de executie worden voltrokken in de vorm van de vuurdood.¹⁸ Toch werd de vuurdood in de praktijk maar zelden ten uitvoer gelegd. In de regel werd een brandstichter door ophanging om het leven gebracht, respectievelijk door verwurging indien het een vrouw betrof. Om aan te geven dat de veroordeelde eigenlijk voor de vuurdood in aanmerking kwam, werd na de voltrekking van het vonnis diens aangezicht geblakerd met een brandende bos stro. Ook de meeste leden van de Bende van Engele Jantje die bij de eerder vermelde brandstichting betrokken waren geweest, werden op deze wijze terechtgesteld.¹⁹

Over brandstichters werd derhalve de doodstraf uitgesproken – ongeacht het aandeel dat zij in de gebeurtenissen hadden gehad –, maar de voorgeschreven vuurdood werd in de regel slechts symbolisch ten uitvoer gelegd. Andere vagebonden die zich in gezelschappen hadden verenigd, kwamen er doorgaans met lichtere straffen vanaf. Zolang zij geen zware vergrijpen op hun geweten hadden, werden zij veelal veroordeeld tot geseling, brandmerking en verbanning voor het leven. Enkel de aanvoerders en andere kopstukken van criminele gezelschappen werden kapitaal gestraft, zeker als zij zich bij hun criminele activiteiten van wapens hadden bediend.²⁰

Uit de gegeven voorbeelden moge blijken dat de strafrechtspleging in de tijd van Beccaria minder willekeurig en wreed is geweest dan zij dikwijls in haar algemeenheid wordt afgeschilderd. De strafrechter genoot in de zeventiende en achttiende eeuw weliswaar een grote discretionaire bevoegdheid – hij ging er althans vanuit dat deze hem toekwam – maar hij lijkt deze bevoegdheid toch vooral te hebben gebruikt om lichtere straffen op te leggen dan die welke hij had moeten opleggen. Vooral ten aanzien van de doodstraf heeft hij zich terughoudend opgesteld. Slechts voor de zwaarste misdrijven werd deze straf uitgesproken en in die gevallen werd de executie meestal voltrokken op een relatief milde wijze, namelijk

¹⁸ E.-J. Broers, 'Rabauwen, vagebonden en andere ledige personen. Strafrechtelijke vervolging van criminele gezelschappen in de zeventiende en achttiende eeuw', *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact 2013, p. 149-167, p. 153-155.

¹⁹ Broers, 'Rabauwen, vagebonden en andere ledige personen', p. 160-161.

²⁰ Broers, 'Rabauwen, vagebonden en andere ledige personen', p. 164-165; Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa*, p. 55; B.C.M. Jacobs en M.E. Hiemstra, 'Aan de grenzen van de samenleving. Criminaliteit en jurisdictiemacht in het grensgebied van Staats-Brabant en Holland in de achttiende eeuw', *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact 1995, p. 82-118, aldaar p. 106-108; dezelfde, 'Grenzeloos banditisme als traditie: de bende van Calotte 1754-1766', in: J.M. Goris (red.), *De criminaliteit in de Kempen*, Herenthal/Roosendaal 2011, p. 25-50, aldaar p. 48-49.

door middel van onthoofding of ophanging respectievelijk verwurging.²¹ Harde terechtstellingen in de vorm van radbraken, vierendelen of levend verbranden kwamen slechts sporadisch voor.²²

Eenzelfde conclusie kan men trekken voor lijfstraffen. Uit het rijke arsenaal aan middeleeuwse lijfstraffen werd in deze periode alleen nog de geseling en de brandmerking frequent toegepast, waarbij laatstgenoemde sanctie tevens de functie van “strafblad” vervulde, waaraan de strafrechter kon aflezen dat de betrokken persoon zich al eerder aan misdrijven had schuldig gemaakt. Slechts zelden werd overgegaan tot een zwaardere vorm van lichamelijke straf, zoals het afkappen van een hand.²³ De straf die blijkens bewaard gebleven rechterlijke vonnissen het meest werd opgelegd, was een vrijheidbeperkende straf, namelijk verbanning, hetzij voor een bepaalde aantal jaren hetzij voor het leven.²⁴

Niet alleen in de Nederlanden treft men deze relatief gematigde instelling bij de strafoplegging aan. Ook bij de rechterlijke macht van bijvoorbeeld Spanje, Frankrijk, Duitsland en Engeland kan in de voorliggende periode een zekere terughoudendheid ten aanzien van dood- en lijfstraffen worden geconstateerd.²⁵

5. De bestraffing van zelfmoord

Beccaria heeft in zijn traktaat een apart hoofdstuk gewijd aan de bestraffing van zelfmoord – in zijn ogen een uitwas binnen het toenmalige rechtsbedrijf.²⁶ Dat deze uitwas kon bestaan heeft voor een belangrijk deel te maken met de omstandigheid dat oude strafrecht lange tijd een zogeheten daadstrafrecht is geweest.²⁷ Tot in de Middeleeuwen stond de strafrechtspleging voornamelijk in het teken van de daad die was gepleegd en de gevolgen die daaruit waren voortgevloeid. Men bekommerde zich niet of nauwelijks om degene die deze daad had gepleegd en de redenen waarom hij dat had gedaan. Consequentie van dit daadstrafrecht was dat ook kinderen, dieren en zelfs suïcidanten in het strafrechtelijke systeem waren opgenomen.

²¹ E.J.M.F.C. Broers, *Van plakkaat tot praktijk. Strafrecht in Staats-Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw*, 2^e druk, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2006, p. 108; P. Spierenburg, ‘The Body and the State: Early Modern Europe’, in: N. Morris en D.J. Rothman (red.), *The Oxford History of the Prison. The Practice of Punishment in Western Society*, New York/Oxford: Oxford University Press 1998, p. 44-70, aldaar p. 55-58.

²² Stadsarchief 's-Hertogenbosch (verder SAH), Rechterlijk Archief (verder RA), inventarisnr. 40, p. 226-248 (levend verbranding) en p. 249-250 (levend verbranding); inventarisnr. 080, dossiernr. 09 (radbraking).

²³ SAH, RA, inventarisnr. 080, dossiernr. 09 (afkapping hand).

²⁴ E.J.M.F.C. Broers, *Van plakkaat tot praktijk. Strafrecht in Staats-Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw*, 2^e druk, Nijmegen: Ars Aequi Libri, 2006, p. 108; P. Spierenburg, ‘The Body and the State: Early Modern Europe’, in: Morris en Rothman (red.), *The Oxford History of the Prison*, p. 44-70, aldaar p. 55-58.

²⁵ Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa*, p. 38 v., 54 v.

²⁶ Beccaria, *Over misdaden en straffen*, editie Verhofstadt/Michiels, p. 232 v.

²⁷ Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, p. 95-98.

Wat zelfmoord nu een zo ernstig delict maakte, was dat de dader niet slechts een leven nam, maar hij tevens een misdrijf jegens God pleegde, die hem immers dit leven had gegeven. Zelfmoord was een *crimen laesae majestatis divinae*, een misdrijf waardoor de goddelijke majesteit werd geschonden. Om de schandelijkheid van deze daad tot uitdrukking te brengen, werd de pleger daarvan veroordeeld tot een schandstraf. In de Nederlanden, evenals in andere delen van West-Europa, vond deze straf plaats in de vorm van een “sleepstraf”, waarbij het lichaam van de dader publiekelijk naar het galgenveld werd gesleept en daar op een rad of in een spriet werd geplaatst totdat het zou zijn vergaan. Deze straf kwam in deze gebieden in de plaats van eerdere executievormen zoals verbranding of spietsing van het ter aarde bestelde lijk, die deels het karakter hadden van voorzorgsmaatregelen die voortkwamen uit het oude volksgeloof dat een zelfmoordenaar geen rust zou vinden en zou terugkeren naar de wereld van de levenden.²⁸

Vanaf de dertiende eeuw zou dit alles echter geleidelijk gaan veranderen, toen het daadstrafrecht meer en meer werd omgevormd tot een schuldstrafrecht, een strafrecht derhalve waarbinnen iemand niet louter aansprakelijk was omdat hij kwalijke gevolgen had teweeggebracht, maar mede omdat deze gevolgen aan hem konden worden verweten. Vanuit de kerkelijke rechtspraak zou dit schuldstrafrecht in later eeuwen geleidelijk doordringen in de wereldlijke rechtspraak.²⁹ Voor de berechting van zelfmoord had dit als consequentie dat er voortaan een onderscheid werd gemaakt tussen verwijtbare en verontschuldigbare gevallen van dit delict. Zo diende indien de handeling was ingegeven door bijvoorbeeld ondraaglijk lijden, levensmoeheid of krankzinnigheid, de dader deze niet te worden verweten. Bestrafing was dan niet op haar plaats. Was er daarentegen sprake zelfdoding omdat de dader uit handen van justitie wilde blijven, omdat hij vreesde te worden gestraft voor een delict dat hij had gepleegd, dan moesten de eerder omschreven strafmaatregelen ten uitvoer worden gelegd.³⁰

In de zeventiende en achttiende eeuw was deze doctrine volledig uitgekristalliseerd in de strafrechtspraak, niet alleen in de Noordelijk Nederlanden maar bijvoorbeeld ook in het Italië van Cesare Beccaria.³¹ De gerechtelijke gang van zaken was toen aldus, dat indien er een zelfdoding was geconstateerd, de gerechtsofficier een strafproces aanspande tegen “het dode lichaam” van de suïcidant en eiste dat de “verweerder” zou worden gestraft. Vervolgens

²⁸ R.C. van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen 1954, p. 90-91; E.J.M.F.C. Broers, “Ex conscientis criminis aut impatientia doloris”. De bestrafing van zelfmoord tijdens het Ancien Régime’, in: E.J.M.F.C. Broers, B.C.M. Jacobs en R.C.H. Lesaffer (red.), *Ius Brabantium, Ius Commune, Ius Gentium. Opstellen aangeboden aan prof.mr. J.P.A. Coopmans ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers z.j., p. 61-69, aldaar p. 61-63. Zeer uitgebreid in dezen: L. Vandekerckhove, *Van straffen gesproken. De bestrafing van zelfdoding in het oude Europa*, Tiel: Uitgeverij Lannoo 1985, p. 49 v.

²⁹ Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, p. 98 v.

³⁰ Broers, ‘Ex conscientis criminis aut impatientia doloris’, p. 63-65.

³¹ Vandekerckhove, *Van straffen gesproken*, p. 132.

kregen diens nabestaanden, of namens hen een gekozen of benoemde curator, de gelegenheid tot het voeren van verweer. Wisten zij aannemelijk te maken dat hun familielid geen misdrijf op zijn geweten had, dan volgde er ontslag van rechtsvervolging en mocht het lichaam worden begraven. Wel diende deze begrafenis in de avonduren en in alle stilte plaats te vinden, zonder enig ceremonieel.³²

Was de zelfmoord echter gepleegd omdat de dader strafbare feiten had gepleegd en hij zich aan zijn bestraffing wilde onttrekken, dan vond bestraffing alsnog plaats omdat deze handelwijze aan hem kon worden verweten. Een duidelijk voorbeeld biedt het strafproces dat in 1717 in 's-Hertogenbosch werd aangespannen tegen Jenneke Peters.³³ Deze vrouw had zich schuldig gemaakt aan brandstichting en zat thans in voorarrest in afwachting van haar proces. Uit vrees voor de vuurdood waarmee het gepleegde delict was bedreigd, benam zij zich het leven door zichzelf te verdrinken in het secreteet. Daarop vorderde de gerechtsofficier dat haar lichaam uit het venster van de gevangenpoort zou worden gegooid en naar de stadswal zou worden gesleept, waar het naar beneden moest worden gesmeten, verder naar het galgenveld worden gesleept en daar onder de galg moest worden begraven. Hetgeen ook geschiedde.

Zelfdoding was in de voorliggende periode derhalve voor een belangrijk deel gedecriminaliseerd. Enkel nog indien deze aan de dader kon worden verweten, reikte de arm van justitie over het graf heen. In een geval als dat van Jenneke Peters was de bestraffing van de zelfmoord feitelijk in de plaats gekomen van de bestraffing van het delict dat de dader bij leven had gepleegd. Per saldo was er dan sprake van een postume bestraffing van het delict waarvoor betrokkene eigenlijk had moeten terechtstaan.

5. Besluit

Cesare Bonesana, markies de Beccaria was in meer dan één opzicht een kind van zijn tijd. Geïnspireerd door de denkbeelden van verlichte denkers was hij op zijn beurt een bron van inspiratie voor wetgevers en wetenschappers die net als hij het strafrecht wilden hervormen. Maar ook kan men vaststellen dat hij, waar hij pleitte voor een rationeel en humaan strafrecht, zijn tijd mee had. Een bestudering van strafdossiers en vonnisboeken uit de zeventiende en achttiende eeuw brengt aan het licht dat de strafrechtspraktijk in die eeuwen geenszins het “barbaarse gruwelsysteem” was waarvoor het wel wordt gehouden. In de bewaard gebleven archiefstukken komt een veel genuanceerder beeld van het strafrecht uit die tijd naar voren dan de grofkorrelige schets die daarvan in veel literatuur wordt gegeven. Zeker wat betreft de straftoemeting waren rechters al gauw geneigd om voor veel delicten lichtere straffen op te

³² Broers, ‘Ex conscientis criminis aut impatientia doloris’, p. 65-68.

³³ SAH, RA, inventarisnr. 080, dossiernr. 01; inventarisnr. 41, p. 19-20.

leggen dan de normatieve bepalingen voorschreven. Ook strafprocessen die in de ogen van een verlicht jurist in strijd waren met de menselijke ratio, zoals in geval van zelfmoord, kwamen in de zeventiende en achttiende eeuw niet vaak meer voor.

De door Beccaria bepleitte rationalisering en humanisering van het strafrecht was derhalve in deze eeuwen al op gang gekomen in de dagelijkse procespraktijk. Hiermee dient evenwel geenszins afbreuk te worden gedaan aan de betekenis die zijn traktaat *Dei delitti e delle pene* voor de verdere evolutie van het strafrecht vanaf de laatste decennia van de achttiende eeuw heeft gehad. Met zijn verhandeling over misdaden en straffen heeft Beccaria de wielen van deze evolutie dan wel niet in beweging gezet, maar hij heeft er wel voor gezorgd dat ze sneller gingen draaien. In algemene zin heeft hij de voorwaarden geformuleerd waaraan elk redelijk strafrechtelijk systeem zou moeten voldoen. In dit verband komt hem zeker de lof toe die hem in de jubileumuitgave van zijn bekendste werk wordt toegezwaaid.

Wat in bovenstaande paragrafen ten slotte ook mag zijn gebleken, is de grote betekenis van het verrichten van archiefonderzoek voor de reconstructie van het oude strafrecht. Zoals Van Binsbergen het – ook alweer enkel decennia geleden – in zijn *Poenaal Panorama* heeft verwoord: belangrijker dan een indruk die men heeft over het strafrecht van een bepaalde periode, zijn de resultaten verkregen uit archiefonderzoek.³⁴

³⁴ Van Binsbergen, *Poenaal Panorama*, p. 132 (vrije transcriptie).